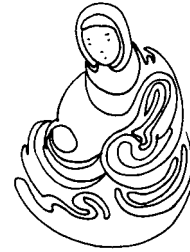

TÖMÖRY MÁRTA

Középkori drámai műfajok, templomi színjátékok

Ahogy Európában, úgy Magyarországon is a kora-középkortól jelen volt a templomi liturgiából kinövő vallásos színjáték. Ám a kódexeinkben fennmaradt párbeszédek, melyeket a karácsonyi és a húsvéti liturgia keretében meg is jelenítettek, a hazai színháztörténet a legutóbbi időkig nem tekintette a világi drámaköltészet előzményének. Holott, ha számba vesszük a rendelkezésünkre álló forrásokat, meggyőződhetünk róla, hogy a magyar nyelvű színjátás kialakulása ugyanolyan szerves fejlődés eredménye, mint Nyugat-Európában.

A latin liturgikus játékok hazánkban már igen korán megjelennek, s a szövegek főként francia szerzetesek közvetítő szerepére engednek következtetni. A zág-rábi (magyarok alapította) székesegyházhoz a győri püspök ajándékként került az a latin nyelvű kódex, mely egy karácsonyi templomi színjátékot tartalmaz. Ez a *Tractus Stellae* (*Csillagvonulás, 1090*), az első csillagozó játék, mely bár korai, az egyik leggazdagabb változata e műfajnak. Tudós fölfedezője (K. Kniewald) a háttérben Avranches-Rouen-i kapcsolatokat feltételez.

E kidolgozott, világosan jelenetezett, sokszereplős játékban a napkeleti bölcsek állnak a középpontban, rajtuk kívül Heródes és írástudói, a Mária-kép mellett álló két klerikus és egy angyali hírnök (*angelicus puer*) szerepelnek. A megjelenített szent cselekmény egyensúlyban van a gyorsan pergő kérdések és válaszok alkotta párbeszédes formával, a kettő egymást erősíti, egészíti ki. Az egész jelenet ünnepélyes, a szereplők mozgásának ritmusa kötött. A szöveget nagyrészt énekbeszédként adják elő, a dallamot a kézirat fölé írt neumák jelzik. A *pontificale* mindenre pontos utasítást ad, szinte életre keltve az ünnepi játékot, minden ízében, a kezdettől egészen addig, míg megzendül a *Te Deum*:

„Matutinumkor a kilencedik felelet után történjék meg a csillag vitele eképpen: A három mágus álljon készen. Egyik Szűz Mária oltára előtt és kezdje magas hangon: »Csodálatos fényben égő csillag!« A másik az oltár jobboldalán ismétlje: »Csodálatos fényben égő csillag!« A harmadik a baloldalon állva kövesse: »Csodálatos fényben égő csillag!« És együtt énekelve jöjjenek Szűz Mária oltárához: »Mely mutatja, hogy megszületett a Királyok Királya, kinek jövetelét egykor megjelentették.« Az oltárról pedig nyújsák át nekik a kis edényeket, melyek a misztikus ajándékokat tartalmazzák. Gáspárnak aranyat, Menyhértnek tömjént, Boldizsárnak mirhát. És vonuljanak Heródeshez így énekelve: »Menjünk hát, keressük meg őt és ajánljunk fel neki ajándékol aranyat, tömjént, mirhát!«

Heródes pedig trónján ülve, megkoronázottan a templom közepén, kérdezze a mágusokat eképpen: »Minő jeltől tudjátok, hogy a király, akit kerestek, megszületett?« A mágusok erre: »A csillagról tudjuk, mely megmutatta Keleten, hogy megszületett.« És Heródes: »Azt hiszitek, hogy uralkodik (ni fog?), mondjátok csak nekünk!« S a mágusok: »Valljuk, hogy ő uralkodik, s azért jöttünk, távoli földről, hogy misztikus ajándékokkal imádjuk«. Írnokok üljenek Heródes körül subtilisbe öltözve, fejükön mitra, kezükben könyvet tartsanak. Heródes kérdezze őket e módon: »Ó, ti írástudók, kérdezlek benneteket, mit láttok írva könyvekben e gyermekről?« Feleljék az írnokok: »Uram, próféták mondásaiban látjuk, hogy Krisztus Betlehemben, Dávid városában születik, mivelhogy a próféta így jósolta...« És a kórus felelje rá a tanúságtételt: »Betlehem, nem vagy-e a legkisebb?...« »Menjetekek és szorgalmasan tudakoljátok a gyermeket, és ha megtaláltátok, térjetekek vissza nékem híriül hozni«. Visszatérve hát a mágusok Heródestől nézzék a csillagot. És az egyik ujjával mutatva mondja: »Íme, a csillag!« És a másik: »Íme, a csillag!« A harmadik is: »Íme, a csillag!« Majd együtt lépkedve így fejezzék be: »Előttünk megy ismét a fényes csillag, mit Keleten láttunk«. Két klerikus kappát öltve álljon Szűz Mária képe mellett, melyen a kezében tartja a fenséges gyermeket és mondják e verset: »Kik ezek, akiket csillag vezet hozzánk idegenekhez (től?) (ad excentros) hallatlan dolgot hozva?« Feleljék a mágusok: »Mi, akiket láttok, Tharsis, Arábia és Sábba királyai vagyunk. Ajándékot hozunk most született Krisztus király urunknak, akit imádni jöttünk csillagtól vezetve«. Az őrtállók pedig ujjukkal a képre mutatva mondják a mágusoknak: »Íme, ő a mi megváltásunk«. Akkor a három mágus az Urat üdvözölve mondja: »Üdvözlégy, népek fejedelme!« Az aranyat hozó ajándékát átadva mondja: »Vedd, Király az aranyat!« Hasonlóan a tömjént hozó is: »Vedd a tömjént, ki igazán Isten vagy!« És a mirhát hozó: »A mirhát, temettetésed jelét.« Egy angyali gyermek dalmatikába öltözve, magasabban állva mondja: »Beteljesült minden, amit a próféták megmondottak, menjetekek haza más úton!« Akkor a mágusok más úton visszamennek, örvendezve az angyali üzenetnek, és kezdjenek antifonába, előrejövén éneklés közben egész a kórusig: »Ó, égi király, kit nagy tisztelet kísér, istállóban születik; ki magába zárja a világot, jászolban hever és homályban van«. Mikor pedig befejezték, kezdődjék erős hangon az ének: »Téged Isten dicsérünk!«¹

¹ Kardos Tibor: Középkori kultúra, középkori költészet. 88–89. Franklin nyomda, é. n. (A szöveget az eredeti helyesírással közöljük – a szerk.)

Érződik, hogy ez a játékforma még egészen friss – ezt a szöveget idéző Kardos Tibor is hangsúlyozza –, csak nemrég született meg a *Biblia* epikus elbeszélése nyomán. A leírás plasztikusan érzékelteti a mozdulatok, arckifejezések jelentőségét. A templom szent tere maga is szereplője a drámának: az oltárról nyújtják az ajándékokat, a Mária-kép mintegy megelevenedik, az angyali gyermek a templom magasabb pontján helyezkedik el, s a kórus, akár az ókori görög drámákban, beleszól a történetbe...

A *Pray-kódex* 1192 és 1195 között², latin nyelven íródott. Fő része a szakramentárium, vagyis a mise végzéséhez szükséges liturgikus szövegek gyűjteménye. Az egyházi ünnepek miserendjét írja le, de irodalmi jelentősége számunkra még ennél is nagyobb, mert ebben maradt fenn a *Quem queritis?* kezdetű húsvéti misztériumjáték-trópus, mely feltehetően a 12. század közepén vagy végén keletkezett.

A vallásos tárgyú színjáték nálunk is ugyanabból a csírából sarjadt, mint Nyugaton: a húsvéti szertartás latin szövegének színjátszással megjelenített néhány sorából, a Megváltó sírját üresen találó Máriák és az angyal *Quem queritis?* ('Kit kerestek?') kezdetű párbeszédéből. A *Pray-kódex*ben megtaláljuk a jelenet képi ábrázolását is négy színezett tollrajzon. A latin szöveghez szervesen kapcsolódnak a „rendezői” utasítások, és jelentősek a dallam jelzésére szolgáló notációk is:³

„... Miután pedig – a húsvét vasárnap reggeli misére a harmadik responsoriumot elénekelték, keresztekkel, gyertyákkal, füstölökkel és tömjéntartókkal mindnyájan együtt menjenek a sírhoz. Az angyali öltözetben ott ülő két diakónus pedig azon verset mondja:

Kit kerestek a sírban, Krisztus tisztelői?

Azok pedig, akik füstölővel és tömjénnel jöttek:

A Názáreti Jézust.

Ismét a diakónus:

Nincs itt, föltámadt.

A Garamszentbenedeki úrkoporsó, 1480 körül, Keresztény Múzeum, Esztergom (forrás: sulinet.hu)

² Ez III. Béla király kora, kinek mindkét felesége francia, a második Capet Anna királylány. Európai hírű udvartartásuk volt az esztergomi palotában. A kódex Pray György jezsuita történész után kapta nevét, ki már 1770-ben hivatkozik rá.

³ *Magyar kódex. A magyar művelődéstörténet évszázadai, I.* Kossuth Kiadó, 1999. 140. (Továbbiakban: MK. I.)

És újra:

Jöjjetek és lássátok a helyet!

Azok pedig levén az odahelyezett gyolcsruhákat, térjenek vissza a kórusra, énekelve:

Feltámadt Krisztus a sírból.

Akkor a papp kezdje el:

Téged Isten dicsérünk.

S következik a vers:

Valóban föltámadt az Úr!

A jelenet előadása után a hajnali Laudes, majd később a körmenet következik...⁴

Ugyanebben a *Pray-kódexben*⁵ található első (folyó szövegű) magyar nyelvemlékünk, a *Halotti beszéd*. A magyar szövegrész címe: *Sermo sup(er) sepulchrum* ('Beszéd a sír fölött'). A *sepulchrum* eredeti jelentése: sír, koporsó, de Nyugaton ez ebben a korban *műfaji megjelölés*⁶ volt. Jelentése: képpel illusztrált szent történet a sírnál (ti. Jézusénál), a feltámadás dramatizált húsvéti öröme. Vagyis első összefüggő magyar nyelvemlékünk tulajdonképpen egy liturgikus féldrámái szöveg! (Második részének megszólító formulája: „*Szerelmes barátim vimágyomuk ez szegin ember fölött*” azt jelzi, hogy e prédikációforma a temetések napi gyakorlatában csiszolódott.)

Ha ezt összevetjük a korabeli latin típuszöveg mai fordításával,⁷ feltűnik a magyar verzió tömörsége, drámái volta, melyet Benkő Loránd átírásában közlünk⁸:

„*Látjátuk feleim szümtükhel, mik vogymuk: isá, por és homou vogymuk*” – nyit drámai módon a prédikátor, rámutatva a halottra. Majd felidézi Ádám ősállapotát a tiltott fával: „*Mënyi milosztben terömtevé elevé miü isëmüköt Ádámot, és aduttá valá neki pãradicumot házóá.*” (A latin eredetiben önsajnálata merülve, hosszan taglalják az emberiség ősapjának, Ádámnak a bűnét – Ezékielt idézve.)

A magyar változat ősbűn-jelenetében – ez a középkor egyik kedvenc témája! – drámai módon, második személyben hangzik az égi szózat: „*isá, ki napon ëmdöl az gymilcstüül, hãlãlnek hãlãlãál holsz*”.

És az ember: „*Hãdlãvá holtãt terömtevé Istentüül, gye feledevé.*” (A fák közt fölsejlik a csábító!) „*S engedé ürdüing intetüinek, és ëvék az tilvot gymilcstüül. Ës az gymilcsben hãlãlut evék. Ës az gymilcsnek ül keseröü valá vizë, hugy turkokãt migë szakasztja valã. Nüm hëon mogãnek, gye mënd ü fajãnek hãlãlut ëvék.*”

Ez okból lett az ember a munkás világba helyezve, „*és lëün hãlãlnek és pukulnek fëszë, és mënd ü nemënek. Kik azok? Miü vogymuk* – vág mellbe a kérdés-felelettel a prédikátor.

⁴ Hont Ferenc közli a fordítást, lásd: *Az eltűnt magyar színjáték*, Oficina, 1940. 147.

⁵ MK. I. 140.

⁶ Les sepulhres – ainsi appellait-on ces representations variées et diverses /Sepulhri – így nevezték ezeket a változatos és különféle reprezentációkat... (In: Jacques Heers: *Fetes des fous et Carnavals Fayard*, 1983. 58.)

⁷ Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomtörténethez. Tankönyvkiadó, Bp., 1992.

⁸ Vö. *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei*, 1980, 47–49.

(A latin alapszöveg itt kitér az Úr áldozatára,⁹ és a sírverem időleges voltára, Pál apostolt idézve. A magyar prédikátornál ez mind kimarad. A Pray-kódex képi ábrái közt viszont ott van Jézus kereszthalálának és feltámadásának drámája, négy rajzba sűrítve, mintegy a liturgikus drámai gyakorlatot és az Exultet- ('húsvéti örömeinek') formát idézve! (Alkalmaztak például fentről, a templom kórusáról leeresztett képeket, vagy egy függöny elhúzásával benéztek a sírba, ahol föltáruult a sírból kikelő Jézus alakja.)

Fráterünk ezután visszavált a temetési alaphelyzetre: „isá, és nüm igy embër mülhatjá ez vermöt, isá mënd azhuz járou vogymuk.” Felszólítja a híveket, minden szenteket felsorakoztatva: „Vimádjuk Uromk Isten këgyilmét ez lélekért, hugy jorgason ú neki, és kegyigy-gyën, és bulcsássá mënd ú bñnét!

Ès vimádjok szen[t] áhszin Máriát és bou dog Miháel árhángyelt és mënd ángyélkot, hugy vimádjanak éréttè! Ès vimádjok szent Pétër urat, kinek adot hatalm oudaniá és két-nië, hugy oudjá mënd ú bñnét! Ès vimádjok mënd szentököt, hugy légyenek neki segéd Uromk színe eleüt, hugy Isten iü vimádságok miá bulcsássá ú bñnét! Ès szobadohhá út ürdüing üdetüütül és pukul kínzatujátül, és vezessë út párádicsum nyugalmá belí, és adjon neki münyi uruszág belé utat és mënd jouben részét! Ès kiássátuk Uromkhuz hármúul: kyrie eleison!” – Itt bekapcsolódott a gyülekezet is. A megismételt felszólítás már jószerint azonos a latinnal. Kérjétek – teszi hozzá –, hogy az utolsó ítéletnél, a feltámadáskor – „íleszjë út! Ès tiü bennetük.”

A sírbatétel és a feltámadás jelene a Pray-kódex 62. oldalán (forrás: mek.oszk.hu)

Énekszöveg és kottalejegyzés a Pray-kódex 63. oldalán (forrás: mek.oszk.hu)

⁹ „Végtére a könyörületes Úr megemlékezett arról, hogy por vagyunk. Leszállott a mennyből a földre és a sok időn át elveszett az embert kereste, megtalálta, drágalátos vérén meg is váltotta, visszavezérelte, honnét elsöben is elbukott. Tehát nem ez az verem az mi szállásunk... a mi társaságunk az mennyekben van.” (Szöveggyűjtemény, i. m., 1992. 320.)

Az ív óriási: a mi magyar szövegünk minden drámai eszközt a kedves halott, Krisztus és a hívők lelki üdvéért mozgósít. Ezt a sajátosságot, megholt ősök üdvözülésére való fokozott koncentrációt keleti örökségből hozott magyar sajátosságnak tekinthetjük.

A húsvéti játékokhoz tartoztak az úgynevezett „Mária-siralom”, ezek az énekelt „monodramák”, melyek a játékoktól függetlenül is népszerűek voltak, s ma már a középkori nemzeti nyelvű költészet gyöngyszemei. Nálunk ilyen kincs az *Ómagyar Mária-siralom*.¹⁰ 1922-ben a latin nyelvű *Leuveni-kódex*ben német kutatók fedezték fel. Felhívásukra Gragger Róbert és Jakubovich Emil vizsgálta, s állapította meg a nyelvemlék korát, szerintük 1300 körül íródott. Az eredeti latin *Planctus* (sirató) meglepően érett magyar fordítása, igen szabad költői tolmácsolása ez.¹¹

Az *Ómagyar Mária-siralom*, az első fennmaradt magyar vers eredeti lejegyzését a leuveni Egyetemi Könyvtárban őrzik. Bárczi Géza szerint – aki a saját szemével látta és 1947-ben tanulmányozta a háború viszontagságait egy páncélszekrényben szerencsésen túlélő kódexet! – a kéziratban látszik, hogy ki akarták vakarni, s talán a következő lapot épp magyar szövege miatt tépték ki. Nem kizárt hát, hogy egy hosszabb drámai szöveg része lehetett. Ma 37 sorból és 132 szóból áll.¹²

Az eredeti latin 14 versszakos, ítélettel fenyegetőző, a kínban való szerelmes egyesülésre felhívó, egzaltált *'Planctus ante nescia'*-val¹³ szemben a nyolc versszakos magyar verzió sűrített; a lényegre, az anya és fia halálban is megbonthatatlan egységére koncentrál. Ez esetben is a magyar fordítás a puritánabb. Ez világosan kiteszik az alliterált rész mellé téve az eredeti sorait:

„világ világa, virág virága keserűen kíngzatos vas szegekkel veretül”	3/a: „Flos Florum, dux morum, venie vena, Quam gravis in clavis est tibi pena” [„Virágok virága, erények vezére (elseje), bűnbocsánat forrása, milyen súlyos büntetés jutott neked e szegekben!”] ¹⁴
--	--

Elfogulatlanul mondhatjuk: a magyar verzió ez esetben is a tömörebb, valóságos költői csúcsteljesítmény.

¹⁰ SZVT. I., 125.

¹¹ Bárczi Géza: *A magyar nyelv életrajza*, Bp., 1966, 87.

¹² Bárczi, i. m., 88.)

¹³ Példaként Jacopone da Todi eredeti szövegének egzaltált (kimaradt) versszakából kettő: 13/b (Sion leányait szólítja) „*Omoltatok karjaiba, / míg a kereszten függ / kölcsönös ölelésre készen áll / az őt szeretőknek kitárt karjaival.*” (nyersfordítás: Vekerdi József) 14. „*Csak annak örülök / Hogy értetek szenvedek / Kérlek viszonzóztok / Az anya fájdalmát gyászoljátok!*” (Vízkelety András ford. in: *Szöveggyűjtemény. A régi magyar irodalom történetéhez. Középkor, 1000–1530*, Tankönyvkiadó, 1992, 320–326.)

¹⁴ Gotfrid Planctus (Vekerdi József fordítása). In: „*Világ világa, Virágnak virága...*” [*Ómagyar Mária-siralom*] Bemutatja Vízkelety András, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986, 22.

Hont Ferenc megkísérelte drámaként olvasni a szöveget, s a középkori képzőművészeti alkotások ikonográfiájára alapozva jelenetekre bontani azt: 1. Mária bal kezével a keresztre mutat... (első versszak) 2. A két kezét imára kulcsolja... (második versszak) 6. Térdre esik, széttárja karját, majd teljesen a földre roskad (hatodik versszak).¹⁵

A sirató forma népi változata máig él nálunk. Az alábbi 20. századi példában egy anya a világháborúban elesett fiát siratja – a szöveg jelenetezése és képképzési módja bízást párhuzamba állítható e középkori műformával:

*„Jaj, édes fiam, jaj kedves fiam, de szomorú levelet hozott a posta!
Jaj, hol vesztél oda, messzi távolba?
Csak a madarak repdesnek feletted, Édes fiam, kedves fiam, drága gyermekem!
Jaj, mindentudó, igen okos, értelmes gyermekem, hol keresselek, hol találalak fel?
Ja, j de messzi vagy túllem, de elrabolt a halál.
Csak a puszkagolyók jártak feletted, édes gyermekem, kedves fiam!
... Jaj, kihez menjek, kit keressék, kit lessek minden reggel merrül gyön?
Nincsen nekem senki!
Ja, j édes gyermekem, kedves gyermekem, igen okos, értelmes fiam!
Jaj, de elrabó't túlem a halál, de messze vagy!
Nincsen aki végtül-végig járja a koporsódat,
csak a madarak repkednek feletted drága édes fiam!...
Kihez menjek már, kivel beszéljek, édes gyermekem!
Jaj, nékem anyátlan-apátlan, ártatlan kis madaram,
kinn a messzi távolban, ahol senkid sincsen!
Jaj, Istenem, Istenem, merre keressélek, hol találjalak meg?”
(Cigánd, Zemplén megye)¹⁶*

Kardos Tibortól tudjuk, hogy a 15. század végén és a 16. század elején „a dramatikus előadásmód másik itáliai formája, a devozione, a prédikációk közé illesztett dramatizált jelenet [...] különösen a ferencesek körében volt népszerű. [...] Bartholomaeus predicazione semidrammaticának (fél-dramatikus prédikációnak) nevezi ezeket, Itáliában élőképek vannak hozzájuk illesztve.”¹⁷

A magyarországi prédikációkban Kardos a drámai műfaj csírájának számtalan példáját mutatja ki. Ezek egyike első magyar nyelvű könyvünkől, a *Jókai-kódex*ből való, melynek tárgya Szent Ferenc élete. (A gubbiói farkasról szóló mirákulumot a MÉG, majd a Hattyúdal nevű színházi formációnk is színre vitte, és 1990 és 2007 között nagy sikerrel játszott a utcaszínházi előadásként, toborzó menettel, képmutogató játékkal és bábokkal – mert üzenete ma is aktuális. Mindig körénk gyűltek a hátrányos helyzetűek, hajléktalanok.)

¹⁵ Hont Ferenc, i. m., 136–137.

¹⁶ In: Balassa Iván – Ortutay Gyula, *Magyar népraíz*, Corvina, Bp., 1979, 597–598.

¹⁷ In: SZVT I., 123.

A *moralitások* a szentek élete helyett hitigazságot hirdetnek, allegorikus alakokkal. Fennmaradt ékes magyar nyelven egy középkori moralitás: *Az élet és halál vetélkedése*.¹⁸ Az egyén szembeesül a saját halálával – nincs kibúvó.¹⁹ A szöveg azt sugallja: előadott játék lehetett ez is, narrátorral, maszkos szereplőkkel. (Feldolgozta puritán, de rendkívül expresszív formában a Még Színházban a Bassola Richárd és Bedő Mónika páros, 1992-ben. A halál – Bassola – maszkos figura, kelléke egy óriási fonott kosár, mely metamorfózisokra képes kellék volt: kapu, bölcső, koporsó, hajó. Az élet alakítója, Bedő Mónika Zobor-vidéki inget viselt, egy gyeritya volt a kelléke. A San Miniato-i Fesztiválon 1993-ban a legteátrálisabb előadásnak minősítették. 2009-ben új verziót készítettek belőle, ezúttal kocsiszínpadot, bábot is alkalmazva.)

A kor másik divatos szimbolikus műformája a *dance macabre*, a *haláltánc*²⁰ – egy ilyen szövegünk is fennmaradt. Az egymás után táncba lépő maszkos, allegorikus figurák monológosorából íme, egy jellemző részlet:

A Karmel hegyi Boldogasszonynak szentelt templomban látható *Haláltánc* részlete, freskó, Beram (Iztriai-félsziget), 1475 (forrás: google.com)

...a Király: El megyek meg halny, király vagyok, de micsoda az tisztesség, micsoda az velági dicseködés, mert embernek király ura az halál, azért elmegyek meghalni

...a Püspök: El megyek meg halny, püspök vagyok, de az betot, az stolát, az kofiomot, az püspök süveget, akar akarjam akar ne, de elhagyom

...a Bajnok: El megyek meg halny, bajnok vagyok, küzdést jól tudok, de az halált meg nem győzhetöm...

a Gazdag: El megyek meg halny, kazdag vagyok, de az arany avagy az marhanak sokasága nekem semmit nem használ

a Szegény: szegény vagyok...ez világot megutálom, mezejtelen belőle ki megyek

a Buja: el megyek meghalni, az gonosz gyönyörűség engem meg nem tart, sem az bujaság

¹⁸ A *Példák* könyvében, 1510-ben, Ráskay Lea apáca másolta. (A Budapesti Tudományegyetem Könyvtára őrzi. Cod. Hung. 3. k.)

¹⁹ A moralitás szövegét lásd: RMKT (Régi Magyar Költők Tára), 451–453.

²⁰ *Példák könyve*, 1510. Petrus de Rosenheim (1380–1433) *Vado Mori* (Elmegyek meghalni...) kezdetű haláltánc-himnuszának magyar fordítása.

a Nemes: El megyek meg halny, nemes nemből születtem, de az nemzetség az időmet meg nem halasztja

a Dalia: El megyek meg halny, látásra szép vagyok, de az halál az szépségnek s a nemes természetnek nem tud kedvezni

A Bölcs: elmegyek meghalny, Bölcz vagyok, de valjon minemű bölcsesség tuggya az halálnak okosságát meg győzni

a Bolond: El megyek meg halny, bolond vagyok, de az halál sem a bolondnak, sem a bölcsnek nem nyújta békességnek frigyét.

a Dús: elmegyek meg halny az első halálra, hogy az én uram Krisztus a másod halálra megmentsen engemet, ezenképpen jól megyek meg halny

E verseket szerzette néménemű meghalandó Bölcs...²¹

Az iskolai színjáték a legrégebb drámai műfajok közé tartozik. 1100 táján a francia Godfréd tanítványaival előadott egy játékot Szent Katalinról, a jelmezeket az apátság kölcsönözte. Ez volt a minta, és később, a rendi iskolák korában hihetetlenül felvirágzott a színjátszás, a diákok pártfogó szentje Szent Miklós volt. A 12. századból fennmaradt egy *Mikulás-játék*: három papnövendék betér egy kapzsi párhoz, akik meggyilkolják a diákokat, de ugyanoda tér be Szent Miklós püspök, aki feléleszti őket.²²

Bártfáról a 15. századból egy 54 szereplőjű húsvéti játék színlapja maradt fenn. Hont Ferenc elemzéséből megtudhatjuk, hogy miről is vall ez a színlap:

Precursor – Austin grose

Pilatus – jorg hawtcke

primus – Lassla Winter

secundus Miles – Thomas glawchner

tertius – Andres constil

quartus – lorencz bleyer

Primus – Jokesh Richter

secundus servus militium – Mager Peter

Servus Pilati – kassengisser

Rubinus paustierbalg – Martin grolok

Medicus – Bacc.

Uxor Medici – Erchardus

filia Medici – Michul servus hawtzke

Cayphas – Nicklos zymmerman

Uxor Cayphie – lichterstern

filius Cayphie – Jeronimus Slosser

pessak – jorg Eckil

Cayn – Nicklos zymmermann

Ruben – Steffanus pixidarius

Abraham – Jakob Melczler

Isaac – Gregor drezler

Scarioth – Marcus Mewke

Mops – Andreas Wolfhart

pynsolt – mebis shuster

Jhesus – Joannes genes petri thor(?)

primus

secundus

tertius

quartus angelus

Adam – Paulus sub muro

Eva –

primus propheta – Nicklos messerschmedt

secunus – Czrysan

Anima pistoris

²¹ RMKT (az eredeti helyesírással közöljük – *a szerk.*)

²² Ezt a Szent Miklós játékot láthattuk Nyírbátorban a Szárnyas Sárkány Hete Fesztiválon 2009-ben, a lengyel Węgajty Színház szép előadásában. Ebből mutattak be részleteket az első MITEM fesztiválon, 2014-ben. Lásd erről a Szcenárium 2014. áprilisi számában: Schola Teatru Węgajty, 23–26.

A. <i>sartoris</i>	<i>Petrus – Stanislaus de Becz</i>
A. <i>sutoris</i>	<i>Johannes – Petrus Hertel</i>
A. <i>Carnuficis</i>	<i>Thomas – Johannes Seypener</i>
A. <i>Brasiatoris</i>	<i>prima – Hartmannus</i>
A. <i>Mercatoris</i>	<i>secunda persona – Stanislaus</i>
A. <i>Balneatoris</i>	<i>tertia – Kestner</i>
A. <i>pellicis</i>	<i>Lucifer – Sartor Simon</i>
A. <i>Rustici</i>	<i>Sathanas – Andris bleycher</i>
A. <i>Vetule</i>	<i>Belzebob – hasenyeger</i>
A. <i>penestite</i>	

Hont Ferenc szerint azt, hogy ez egy iskolai játék volt, a *baccalarius*nak, a tanító-mesternek a rövidítése – a *bacc.* – jelzi a számunkra. A komikus *Medicus* a középkor kedvelt kuruzslóját jelenti, ez volt a misztériumjátékok leghálásabb szerepe, ezért ezt a tanító – mint az előadás rendezője – Hont szerint magának tartotta fenn. Hont kifejti, a segédtanító szokta volt betanítani e játékokat a környéken, a források szerint ez időben kapott is érte általában másfél forintokat. (Ábel Jenő, a színlap első közlője a játék idejét 1439 és 1481 közé teszi, mert a szereplők neve ekkor szerepelt az adófizető polgárok sorában.) Hont – feltételezve, hogy a szereplők még diákok voltak a játék idején – ezt korábbra datálja. Bár a nevek többsége német, Hont szerint mégis inkább latinul adhatták elő a darabot.

Ábel Jenő felvetésétől némileg eltérve Hont a játékra következtet a szereplők neveiből. A *Descensus* jelenet szerinte nem más, mint Jézus pokolra szállása, az ősszülők és a próféták kiszabadítása. Utána Lucifer dühöng, hogy kiürült a pokol; felküldi a Sátánt; az ördögök kirohannak a pokolból begyűjteni a társadalom különböző rétegeit megtestesítő foglalkozások bűnös lelkeit; láncrea verve cipelik vissza őket a tátott szájú sárkánytorokba (pokol). E bűnös lelkek száma itt, a bártfai játékokban szokatlanul nagy (molnár, szabó, varga, kereskedő, fürdőmester, paraszt stb. van köztük). A diákok mint a társadalom élő lelkiismerete lépnek fel: jaj annak, aki hamisított vagy nem adott hitelt a diákoknak! (Ekkora tisztos polgársereg ad hoc lerohanása, pokolba hurcolása Hontnál már-már forradalmi vízió. Megjegyezzük: a misztériumjátékok bemutatásánál a város, a céhek együttműködése jellemző volt Európa-szerte!)

A jelenet körülbelüli sorrendje Hont szerint a következő lehetett:

A zsidók követsége Pilátusnál – nehogy a holttestet hívei ellopják –, katonákat kérnek a sír őrzésére; a katonák elküldése. Innentől komikus és komoly jelenetek váltják egymást. Pilátus szolgájának és Rubinus inasának komikus jelenete után a feltámadás, majd ismét a kuruzsló és családjának komikus jelenete következik. Ezután jön a már említett *Descensus*, az ördögök és a gonosz lelkek jelenete. Majd a három Mária a sírhoz indul, kenőcsöt vásárolnak útközben. Ezután következik a Máriák a sírnál jelenet, híradásuk a feltámadásról. Itt kaphatott helyet a hitetlen Tamás-epzód, az apostolok versenyfutása a sírhoz, majd a záróének. Lehet, hogy a hatásos utolsó ítélettel fejeződött be a játék – az összes szereplő felvonultatásával.

Feltűnő, hogy a Máriák nem szerepelnek a színlapon, lehet, hogy a sírhoz együtt vonuló kórus játszotta ezt a misztikus epizódot – mondja Hont –, akár csak a háttárkerülés népi szokásában. S hozzáteszi, hogy hol az érzékeltető, hol az ábrázoló mozgásstílust alkalmazhatták, változtatva. Az egészet a rendező fogta össze.

Észrevételeink a fentiekről: a színlapon a három persona talán a három Máriát jelzi. Eszerint három alsóbb iskolás fiatal fiú alakítja, ezeknek fel is sorolják a keresztnevüket! A játzók névsorában egy-egy magyar név (Magyar Péter, Stanislaus de Bécz), talán egy szlovák (Krizsán) tűnik ki a német többség mellett. (Krisztust egy nemes úrfi alakítja.) Feltűnő, hogy nem szerepelnek nevek az angyalok mellett, ezeket bizonyára a kórus tagjai adták, vagy az angyalok esetleg a feszület körül repkedő bábok voltak? Elképzelhető, hogy a bűnös lelkeket is képek, feliratok jelezhették, melyeket a kisdíákok (esetleg a céhbeli inasok) hordoztak. Mivel Éva szerepének alakítója sincs megnevezve, e kettős a tudás fája alatt álló faragott kép volna netán? Ha igen, akkor Ádámnál a „Paulus sub muro” ‘Pál a fal alatt’ kifejezés e faragott kép animátorára utalhat. Lehetséges, hogy Belzebubnál a „hasenyeger” ’nyúl vadász’ kifejezés a figura jelmezére utal? Mert ha ez igaz, az is lehetséges, hogy ő köszön vissza az erdélyi maszkos betlehemes játékok turkács figurájában. S kiket rejt vajon a színlapon szereplő *paustierbalg*, a *licherstern* és a *kannengisser*? A *pixidarius* – szerintem – nem más, mint a kenetáros!

Lám, micsoda világokat nyit egyetlen színlap! Megsejthetünk valamit a korabeli valóságból. Érdekes feladat volna e rejtélyek felfedése.

Márta Tömöry: Medieval Dramatic Genres, Plays in Churches

The same way as in Europe, religious pageants springing from church liturgy were present from the early Middle Ages in Hungary – the author begins by this not at all well-known statement of fact. Attention is drawn to the circumstance that the dialogues, which survived in our codices and appeared in the context of Christmas and Easter liturgy as well, were not, until recently, considered by national theatre history as the source and antecedents of secular dramatic poetry. In re-analysing the linguistic monuments of the Pray codex (*Quem queritis; Sepulchrum*) and the *Ómagyar Mária-siralom* (*Old Hungarian Lament of Mary*), the author concludes that these texts must have been presented as part of church liturgy. Then concrete texts are quoted and commented on by way of illustration to the medieval genres (lament, legend, morality play, dance of death, miracle play, school play, mystery play). The author highlights that the evolution of Hungarian-language theatre is the result of an organic development just like in Western Europe. As dramaturge and actor at the Hattyúdál Színház (Swan Song Theatre), she attests to the present actability of these old Hungarian dramatic memorabilia as well.